

УДК 811.161.1-2'366.544

НІНА СТЕПАНЕНКО

(Полтава)

ФУНКЦІОНАЛЬНІ Й СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ПАРАМЕТРИ ПРИЙМЕННИКІВ МИМО І ПОВЗ (УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ГРАМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ)

Ключові слова: споріднені російська та українська мови, просторове значення, прийменники МИМО, ПОВЗ, родовий відмінок, знахідний відмінок, значення "рух на відстані від якого-небудь предмета або об'єкта".

Прийменник МИМО в українській і російській мовах уживається із семантично поліфункціональним родовим відмінком. Прийменниково-відмінкова форма МИМО + N gen репрезентує просторове значення. Її регулярно програмують дієслова. За синтаксичною конструкцією, в основі якої лежить структурна модель V + Prep (МИМО + Ngen) loc¹, закріпилося значення транзитивності в такому конкретному вияві: "шлях від якого-небудь предмета або об'єкта". В обох мовах конструкції з придієслівним локативним компонентом Prep (МИМО + N gen) loc належать до розряду маловживаних, що засвідчують результати суцільної вибірки, представлені в такій таблиці:

Обсяг досліджуваного матеріалу (у знаках)	Мови	Усього просторових конструкцій	З них конструкцій – конкретних репрезентантів
		V + Prep + N	V + Prep + N gen
800 тис.	Укр.	4019	1159 (28 %)
800 тис.	Рос.	4081	802 (20 %)
		V + Prep + N gen	V + Prep (МИМО) + N gen
800 тис.	Укр.	1159	6 (0,5 %)
800 тис.	Рос.	802	8 (1 %)

Щодо валентної будови, то аналізовані синтаксичні структури не мають яких-небудь відмінностей. Їхнім конструктивним центром в обох мовах регулярно виступають вербативи цілеспрямованої дії. Ядерну групу формують лексеми на позначення руху або переміщення (йти, проїхати, пробігти, пролетіти, пронестися, проскочити, текти, пронести; идти, проехать, пробежать, пролететь, пронестись, проскочить, течь, нести, пронести). З-поміж них домінують ті, що мають у своєму складі префікс ПРО-, який реалізує значення “дію... спрямувати мимо чого-н.” [4, с. 369; див. також: 3, с. 234] й утворює корелятивну пару з прийменником МИМО. Рідше функцію основного носія валентності виконують дієслова конкретної фізичної дії (гнати, мигнути, прошелестіти; гнать, мигнуть, прошелестеть). На рівні залежного компонента жорстких лексико-семантичних обмежень не виявлено. Його формують іменники – найменування істот та неістот. До складу перших входять лексеми – назви людей, тварин, груп людей або тварин (Оксен, підліток, сусід, товстун, українець, собака, свиня, гурт, натовп, юрба, зграя, табун; ребёнок, Толя, солдат, поп, председатель, старик, толпа, стадо, стая). Розряд других представлений найменуваннями будов, закладів, їхніх частин (хата, собор, склад, школа, пошта, кухня, клас, вікно, двері, ганок; дом, монастирь, магазин, больница, школа, комната, аудитория, кладовая, кабинет, окно, крыльцо, дверь), предметів різної форми й різного призначення (стілець, шафа, рушник, піч, квітка, береза, сани, підвода, каюта, криниця; стол, диван, подушка, кружка, сосна, куст, повозка, вагон, катер, колодець), населених пунктів і їхніх частин (місто, хутір, Київ, бульвар; город, село, Тамбов, улица), чітко або нечітко обмежених просторів, функціональних територій, водних об’єктів (ліс, бір, поле, луки, галявина, двір, садок, пасіка, зоопарк, водопій, пристань, озеро, болото; лес, луг, двор, огород, пасека, водопой, станиця, берег, ручей, болото, озеро): ... *проїхав мимо Оксена* (Г. Тютюнник), *Зграї з шумом пролітали мимо підвід* (Г. Тютюнник), ... *мимо бульвару сунеться безкрая лавина... друзів і товаришів* (І. Багрянний); *Колона полонених пройшла мимо зеленого від спеки болота* (В. Козаченко), *Мимо вікна біг цуцик* (В. Васильченко), ... *куля пролетіла мимо голови опришка* (Г. Хоткевич); *Мимо Валерия Ивановича промчался полусонный Женя* (В. Астафьев), *Ведь мимо монастыря побежишь-то ты* (В. Шишков), *Мимо ВИКа, мимо школы свищет сучьев темных дых* (Н. Ушаков), *Мимо дуба, мимо клёна Мы по улице идем* (А. Сурков), *Я бросился мимо пожарной к церкви* (Ф. Гладков), *Рита глядела куда-то мимо лица, в перекрытое ветвями небо* (В. Васильев), *И проносится ветер майский мимо всех ... колонн* (А. Ахматова), ... *и их уже пронесло мимо катера* (Л. Соболев), ... *она проскочила мимо приметной сосны* (Б. Васильев).

Специфіка розглядуваних конструкцій полягає в тому, що в них придієслівну позицію разом із прийменником МИМО не можуть заповнювати субстантиви – назви “локумів значної лінійної протяжності на зразок дорога, річка, шосе, при яких для позначення траси вживається ВЗДОВЖ (рос. ВДОЛЬ. – Н. С.) + Р. п.” [1, с. 144]: *Свистятъ машини ... Уздовж бетонного шосе* (Л. Дмитерко), ... *бігли вздовж стежок* (Р. Купчинський), ... *ламана лінія вогників лягала вздовж залізниці й Великого болота* (О. Десняк), *А вздовж тину... росли великі куці смородини* (О. Довженко), ... *лежали уздовж гарби* (І. Микитенко); ... *народ стеной стоит вдоль дороги* (А. Сурков), *Вдоль проспектов новых и бульваров Враг поставил виселицы в ряд* (Д. Кедрин), ... *они лежали вдоль берега* (К. Федин), *Хворостин встал и прошелся вдоль дивана* (Л. Либединская). Діапазон заповнювачів позиції V у структурах із прийменником ВЗДОВЖ (рос. ВДОЛЬ) ширший, ніж у кон-

струкціях V + Prep (МИМО) + N gen: його обіймають, крім дієслів руху, переміщення й конкретної фізичної дії зорового сприйняття, вербатииви зі значенням місцеположення (стояти, сидіти, висіти, лежати; стоять, сидеть, висеть, лежать), мовленнєвої дії (кричати, крикнути; кричать, крикнуть). Стосовно залежної позиції, то маємо іншу картину: лексико-семантичний діапазон конструкцій V + Prep (ВЗДОВЖ) + N gen вужчий порівняно із синтаксичними структурами V + Prep (МИМО) + N gen: її обіймають лише ті субстантиви, у значеннєвому обсязі яких фіксується сема "значна лінійна протяжність". Це, зокрема, найменування наземних і водних шляхів сполучення (дорога, шлях, стежка, бруківка, залізниця; дорога, тропинка, шосе, залізнична дорога, река), частин населених пунктів (вулиця, проспект, бульвар; улица, бульвар), огорож (тин, паркан; забор, ограда) тощо. Російський прийменник ВДОЛЬ корелює з українськими прийменниками ВЗДОВЖ/УЗДОВЖ, ВПОДОВЖ/УПОДОВЖ, ВПРОДОВЖ/УПРОДОВЖ, ЗДОВЖ, ПОДОВЖ, ПОДОВШ, ПОВЗДОВЖ, ВПРОСТ/УПРОСТ: *Ми плвли вдовж сірих скель* (М. Коцюбинський), *Броньбійник побіг вповдовж низенької огорожі* (Ю. Мушкетик), *Ходить, розширившись, Настя впродовж столу* (О. Гончар), *Здовж берегів дунайських їхав Сулейман* (О. Назарук), ... *простукали каблуками подовж столів* (М. Коцюбинський), ... *пішла дорогою подовж села* (С. Руданський), ... *повздовж високої стіни Верцадло висло перед мною* (Я. Щоголів). Сполучення з прийменниками ВЗДОВЖ/УДОВЖ, ВПОДОВЖ/УПОДОВЖ, ВПРОДОВЖ/УПРОДОВЖ, ЗДОВЖ збігаються із синтаксемами V + ВЗДОВЖ/УЗДОВЖ + N gen за семантичними і стилістичними властивостями. Прийменники ПОДОВЖ, ПОДОВШ, ПОВЗДОВЖ, ПОЗДОВЖ, ВПРОСТ/УПРОСТ належать до діалектних, отже, синтаксичні конструкції, у конституюванні яких вони беруть безпосередню участь, закріпилися за розмовним та художнім стилями.

В українській мові конструкції V + Prep (МИМО) + N gen зближуються в плані семантики зі структурами V + Prep (ПОВЗ) + N gen. Роль семантичного маркера виконують прийменники МИМО та ПОВЗ. Перший уживається з одним – родовим – відмінком, другий – із двома – родовим та знахідним. Синтаксеми з придієслівним компонентом Prep (ПОВЗ) + N x належать до розряду непродуктивних, що підтверджують такі статистичні дані:

Обсяг досліджуваного матеріалу (у знаках)	Усього просторових конструкцій	З них конструкцій – конкретних репрезентантів
800 тис.	V + Prep + N x 4019	V + Prep + N gen 1159 (28 %)
	V + Prep + N gen 1159	V + Prep (ПОВЗ) + N gen 2 (0,2 %)
	V + Prep + N x 4019	V + Prep + N acc 1329 (33 %)
	V + Prep + N acc 1329	V + Prep (ПОВЗ) + N acc 7 (0,5 %)

Особливість українських конструкцій V + ПОВЗ + N x полягає в тому, що вони виразно репрезентують додатковий відтінок локативної близькості. Як і V + МИМО + N gen, V + ПОВЗ + N gen формуються на базі вербатиивів конкретної фізичної дії (рухатися, іти плити, понести, посунути, вертати, поїхати, прохо-

дити, летіти, шмигнути, дивитися, кинути, гнати, пригортати, полоснути. Синтаксичну позицію при них обіймають іменники – назви істот та неістот. Особливою продуктивністю вирізняються субстантиви – найменування осіб за різними ономасіологічними характеристиками (хлопець, дядько, господиня, українець, полтавець, учитель, лектор, Михайло, Кушнір). Уживаними є також назви споруд та їхніх частин (будинок, кузня, поріг), чітко або нечітко обмежених просторів або їхніх частин (двір, поле, місто, вокзал, зупинка, Карпати), акваторій (річка, острів): *Знічений... бочком пройшов повз господиню* (А. Мороз), *Омелян шмигнув повз Михайла* (О. Десняк), *Ця сама колона рухається й тепер повз вікна* (І. Багрянний), *Вони мовчки проходять повз хату Василя Підпригори* (М. Стельмах), *З молоддю поїдуть повз двір Загнійного* (Ю. Мушкетик), *Темно-синя водяна стіна понеслася повз острів Хортицю в темні плавні* (Я. Баш), *...повз вікон часто йшли верблуди з довгими ногами* (В. Сосюра), *Ідемо...повз пшениці густої, повз кукурудзи качанами рясної* (О. Ковінька).

Крім прийменника ПОВЗ, аналізовану семантику реалізують прийменники ПРОЗ і ПОПРОЗ, які є його "стильовими синонімами" [2, с. 86]. Ідентичне значення має структура ПОВЗ + N асс – "діалектний еквівалент" [Там само]. Фактичний матеріал дає підстави погодитися з думкою З. І. Іваненко про те, що "стильові синоніми" фіксують записи народної мови і твори художньої літератури, а "діалектний еквівалент" – записи народної мови і твори письменників західних областей України [Там само]: *Катерина аж зраділа, побачивши, що хтось швидко промайнув проз вікно і заходить у двір* (О. Копиленко), *... є вказівка, щоб проз дороги паркан був* (А. Мороз), *Попроз мого городу стежкою до іншої йду* (П. Чбинський), *– Якось іду попри сад* (В. Бабляк), *Танки попри хату посунули на річку* (С. Пушук), *...тоді річка попри дорогу плила* (С. Пушук), *Здивована Гйнечі бачила, як він стрілою пролетів попри її юрту* (В. Гжицький).

Значення, яке передають в українській мові конструкції V + Прер (ПОВЗ [ПРОЗ, ПОПРОЗ, ПОПРИ]) + N асс, у російській мові репрезентує синтаксична структура V + Прер (МИМО) + N gen, яка характеризує рух стосовно точки простору, проте позбавлена відтінку динамічної близькості до об'єкта-орієнтира. Принагідно зауважимо, що останнім часом спостережено тенденцію до розширення вживання прийменників ПОВЗ і ПОПРИ в публіцистичному стилі.

Отже, за функціональними й семантико-синтаксичними параметрами прийменник МИМО, що вживається з родовим відмінком, в українській і російській мовах не мають яких-небудь відмінностей. Особливістю синтаксичного ладу української мови є те, що закріплене за синтаксичною структурою V + Прер (МИМО) + N gen значення в конкретизованому локативно-директивному вигляді передають також конструкції Прер (ПОВЗ) + N gen і Прер (ПОВЗ, ПОПРОЗ, ПОПРИ) + N асс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Всеволодова М. В. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке / М. Всеволодова, Е. Владимирский. – М. : Русск. язык, 1982. – 264 с.
2. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. Іваненко. – К. ; Одеса : Вища шк., 1981. – 143 с.
3. Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1982. – Т. 2. – 710 с.
4. Украинская грамматика / В. М. Русановский (отв. ред.), М. А. Жовтобрюх и др. – К. : Наук. думка, 1986. – 360 с.

Список умовних скорочень: N x (gen, асс) – іменник у непрямому (родовому, знахідному) відмінку, Прер – прийменник, V – дієслово.

НИНА СТЕПАНЕНКО

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ И СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ПРЕДЛОГОВ МИМО И ПОВЗ (УКРАИНСКО-РУССКИЕ ГРАММАТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ)

В статье проанализирована валентная структура глагольно-именных конструкций с предлогом МИМО, употребляющегося с родительным падежом, в украинском и русском языках, в частности установлены факты предложной (МИМО – МИМО, МИМО – ПОВЗ и др.), семантической и функциональной симметрии и асимметрии.

Ключевые слова: родственные украинский и русский языки, пространственное значение, предлоги МИМО, ПОВЗ, родительный падеж, винительный падеж, значение "движение на расстоянии от какого-либо предмета или объекта".

NINA STEPANENKO

FUNCTIONAL AND SEMANTICALLY SYNTACTICAL PARAMETERS OF THE PREPOSITIONS BY AND PAST (UKRAINIAN AND RUSSIAN GRAMMATICAL CORRELATIONS)

This article reveals structural combinability of verb-noun constructions with the prepositions by and past used in genitive case in the Ukrainian and Russian languages, in particular, the facts of prepositional (by- by, by-past etc.) and semantic as well as functional symmetry and asymmetry are determined.

Key words: related Russian and Ukrainian languages, spatial meaning of the preposition by and past, genitive case, accusative case, meaning "movement at the distance from a thing or an object".

Одержано 4.06.2012 р.